

SOSYOLOGCA

OCAK-ARALIK 2016

CİLT:6 SAYI:11-12

ISSN: 2146-5207

OSMANLI'DA SOSYOLOJİNİN DEVLET-DIŞI KURUMSALLAŞMASI: CEMIYETLER VE DERGIÖLER

Ertan EŐRİBEL

Özet: Türkiye'de sosyolojinin gelişmesi ve kurumsallaşmasında tek bir başlangıçtan ziyade birden fazla başlangıçtan söz edilmesi, Türk sosyolojisini ikili çelişkiler ve sebep-sonuç ilişkisine hapsedmeden çok yönlü değerlendirmelere imkân vermektedir. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumlar ve dergiler çerçevesinde ortaya çıkan bir başlangıçtan da söz edebiliriz. Bu çalışmada Osmanlı'da sosyolojinin devlet dışı kurumsallaşması toplumlar ve dergiler üzerinden tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Türk Sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi. Toplum, Dergi.

THE NON-STATE INSTITUTIONALIZATION OF SOCIOLOGY IN THE OTTOMAN: COMMUNITIES AND JOURNALS

Ertan EŐRİBEL

Abstract: In the development and institutionalization of sociology in Turkey, mentioning more than one beginning instead of a single beginning allows multi-faceted evaluations without confining Turkish sociology to bilateral contradictions and cause-effect relationship. In this sense, we can also talk about a beginning that emerged within the framework of societies and journals in the Ottoman Empire. In this study, the non-state institutionalization of sociology in the Ottoman will be discussed through societies and journals.

Keywords: Ottoman, Turkish Sociology, Istanbul University. Community, Journal.

OSMANLI'DA SOSYOLOJİNİN DEVLET-DIŞI KURUMSALLAŞMASI: CEMİYETLER VE DERGİLER

Ertan Eğribel

Türkiye'de sosyolojinin Osmanlı'nın Batıcılışma seçimine bağlı olarak ortaya çıkan farklı baŐlangıçlarından söz etmiŐtik. Ahmet Cevdet Paşa'nın farklı kaynak arayıŐı ve A. Comte'un mektubu eŐ zamanlı giriŐimleri göstermektedir. Osmanlı'da cemiyetler ve dergiler çerçevesinde ortaya çıkan bir başlangıçtan da söz edebiliriz. Osmanlı'da sosyolojinin resmi düzeyde İstanbul üniversitesinde yer alması bir başka baŐlangıç belirtmektedir. Bunlar sosyolojinin birbirini izleyen doğal bir gelişmesi biçiminde de değildir. Türkiye'de sosyolojinin geliŐiminde ve kurumsallaşmasında tek bir baŐlangıç yerine birden fazla başlangıçtan söz etmek Türk sosyolojisini ikili karŐıtlıklar ve neden-sonuç ilişkisine hapsetmeden çok yönlü değerlendirmelere izin vermektedir. Bu konuda temel bakış aÇısını koyduktan sonra ayrıntı düzeyinde zenginleŐtirmek, geniŐletmek Türk sosyoloji tarihi birikiminden ve sosyoloji tarihi yazıcılığında bu yönde yararlanmak mümkün olacaktır. Bu ele aliŐ biçimi aynı zamanda sosyoloji ile diğer bilim dalları arasında ilişki ve bağlantıyı ortaya koyarak sosyolojinin daha geniş düzeyde etkili olmasını da sağlayacaktır.

Osmanlı'nın geleneksel siyasetinde vazgeçmesi "asrileŐmesi/çađdaŐlaŐması" dünya ölçüsünde devrimci bir adımdır. Fransız İhtilali sonrasında geleneksel düzeni tasfiye eden Batı'da da bu yönde yeni bir dünya siyaseti arayıŐı vardır. Batı'nın XIX. yüzyılda yeni bir atılım ve üstünlük sağlayan toplum güçleri geleneksel düzen ve ilişkiler içinde ortaya çıkmadığı için resmi tarih dışında yeni bir dünya görüşünün de savunucusu ve kurucusu olmuşlardır. Sosyoloji ile tarih arasında bu anlamda bir bütünlük söz konusudur. Osmanlı'da ise geleneksel düzenin dışında yeni bir girişim ve devlet düzeyinde yeni bir örgütlenme olmasına rağmen Batı ile ilişkilerin bütün yönleriyle denetlenememesi yeni sorunlara yol aŐmıŐtır. Siyasetin oturması nedeniyle resmi düzeyde yeni bir dünya görüşü biçiminde kurumsallaşması söz konusu değerildir. Batı'da yeni toplum örgütlenmesi ve yeni güçler

önünde geleneksel dünya görüşü ve devlet yetersiz kalmış, bu nedenle aşılması önemli olmuştur. Ancak bu uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Rönesans, reform, aydınlanma, Fransız devrimi sonrası gündeme gelen yeni görüşler uzun bir süreç içinde biçimlenmiştir. XIX. yüzyıl sonrasında da tartışma devam etmektedir. Osmanlı Batıcılığa döneminde geleneksel dünya görüşünün/tarih anlayışının aşmak, inkar etmek yerine yeni koşullara ve ilişkilere uyum göstermeye çalışmaktadır. Osmanlı dünya gelişmelerinin dışına düşmemiştir. Devletin ve toplumun yeni gelişmeler önünde engel olduğu gibi bir tartışma yoktur. Yeniliklerin başlatıcısı devlettir. Bu nedenle yeni arayışların amacı Osmanlı'yı aşmak değil Batıcılığa siyasetine paralel girişimler biçimindedir. Yenileşme/çağdaşlaşma çabasında devlet siyasi düzeyde tartışmasız biçimde öncü konumundadır. Ancak yeni siyasi seçim yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın kendine bağlı yeni bir dünya, yeni bir denge kurulmasına öncülük edecek bir örgütlenme, çözüm ortaya koyması söz konusu olmamıştır. Buna karşın Osmanlı'nın Doğu-Batı ilişkilerindeki konumu nedeniyle imparatorluğun yenilenme çabası dünya siyaseti düzeyinde önemli bir girişimdir. Comte'un Osmanlı'ya yazmış olduğu mektup rastlantı değildir. Türkiye'de sosyolojisinin akademik düzeyde bilim olarak kurumsallaşmasını değil ama Batı sosyolojisiyle kurduğumuz ilişkiyi belirtmek açısından önemlidir.

Osmanlı'da başlangıçta Batı sosyolojisine ilgi modern bilim anlayışının (askeri mühendislik bilimleri, tıp, şehircilik, dilbilim/çeviri kaynaklı) bir uzantısı ve bütünselliği içinde ortaya çıkmıştır. Devletin Batı ile yeni ilişkilere uyumlu yeni kurumlar, kadrolar yaratma çabası sistematik bir bütünlük sağlamıştır. Yeni bir toplum ve dünya görüşü oluşturma çabası söz konusu değildir. Toplumun bu yönde bir gereksinimi veya sorunları yoktur. Devletin yenileşme çabası sosyolojiye olan ilginin kaynağı olduğu gibi dayandığı toplumsal güçleri de toplumdan bağımsız olarak kendisi yaratmaktadır. Yeni açılan Batı tarzı okullar yeni kadrolar yanında, devletten bağımsız yeni dünya görüşü ve örgütlenmelerinin dayanağını oluşturmuştur. Batılılaşma seçimi içinde belli bir konuma gelmek veya devlete bağlı görevleri elde etmek için okul arkadaşlığı, dostluklar, tanışıklıklar temelinde gerçekleşen ilişkiler, topluluklar önemli olmuştur. İlk örgütlenmelerin kaynağı ile dünya görüşü arasında birliktelik önce bu düzeydedir. Giderek iktidarla ilişkili veya muhalif birbirine karşı, çeşitli takımlara dönüşmüştür. Bu açıdan Türkiye'de sosyolojinin devlet-dışında kurumsallaşmasında çeşitli topluluklar, cemaatler, dernekler, dergiler, gazeteler önemli bir rol oynamıştır. Bu unsurların her biri Türkiye'de sosyolojinin üniversite dışında kurumsallaşmasının dayanağını

ve kaynağını oluşturmaktadır. İlk kurumsallaşma/örgütlenme yönünde girişimler bu düzeydedir. Çeşitli topluluklar, dönemin basın-yayın organları yeni toplumsal, siyasi hareket ve fikir akımlarının oluşturucusu, kendileriyle ilişkili yeni bir gücün dayanağı durumundadırlar. Bu devlet-dışı kurumlar devletin siyasi seçimine paralel yeni bir tartışmanın örgütlenmenin, kimliğin oluşturucusu, taşıyıcısı, yaygınlaştırıcısı olmuşlardır.

Türkiye’de sosyolojinin üniversite öncesi diğer siyasi, edebi, bilim, toplum örgütlenmeleri devletin yaptığı seçime paralel olarak Batı ile yakından ilişkilidir. Yenileşme dönemi aydınları/devlet kadroları ilgi duydukları konularda Batı’da sosyoloji ve tarih anlayışı açısından öne çıkmış kişilerle özel ilişki kuracak kadar yakındırlar. Batı’da da yeni bilim ve sosyoloji anlayışının tartışmalı olduğu bir dönemde kurumsallaşma daha çok dernekler, cemiyetler, yayınlar ve kişisel ilişkiler aracılığıyla. Diğer bir deyişle Osmanlı aydınları kendi aralarında bir bilim/kültür çevresi/topluluk oluşturmaları yanında Batı modern bilim anlayışı çerçevesinde bir bütünlük oluşturmuşlardır. Osmanlı’da Tanzimat sonrasında biraraya gelen bu toplulukların gelişen ve tartışılan çeşitli konu ve görüşleri belli gazete ve dergiler aracılığıyla. Başlangıçta bu dergilerde çeşitli görüşler, edebi türler, farklı bilim disiplinleri birlikte yer almıştır. Yeni görüşler yanında yeni disiplinlerin ve bilim yönteminin aktarılması, birlikte oluşturulması önemli olmuştur. Belki de günümüzde üniversite düzeyinde amaçlanan geniş bir işbirliği ve örgütlenmesinin ötesinde yakın bir işbirliği söz konusudur. Cemiyet, gazete ve dergiciliğin bu yönde bir ilişkiyle birlikte gelişmesi ve toplum örgütlenmesine dayanak olması rastlantı değildir. Henüz dünya görüşü düzeyinde bir bütünlük, oturmuşluk söz konusu değildir. Devlet yeni bir dünya görüşü oluşturmak yerine toplum içinde çeşitli gruplar, hareketlerin yapacağı tartışmalardan belli sonuçlar beklemektedir. Tek bir görüşü ve tek bir kadroyu benimsememiştir. Bu nedenle devlet çeşitli kadro, görüş ve tartışmaların üzerinde görünmektedir. Tartışma bütün yönleriyle bitmediği, tamamlanmadığı için farklı cemaatlerin oluşturduğu canlı, renkli, çok yönlü bir dergicilik, dernekçilik, örgütlenme faaliyeti söz konusudur. Devletin yaptığı siyasi seçimin çözüme temel olmaması da farklı arayışları gerekli kılmaktadır. Bu nedenle devlet muhalefetten rahatsız olsa bile (sınır Batı ajanlığıdır) farklı görüşlerden, örgütlenmelerden vazgeçememiştir. Bütünsel düzeyde yeni bir dünya görüşü oluşturma çabası çeşitli toplum bilimleri arasındaki ilişkiyi önemli hale getirmiştir. Bu yönde Batı ile ilişki yanında geleneksel toplum düşüncesiyle de yakın bir ilişki vardır.

Türk sosyoloji tarihini üniversitede görev yapan sosyologlarla ve eserleriyle, sosyoloji bölümünün kurumsal serüveniyle sınırlandırılması dar bir

tavru belirtmektedir. Türkiye’de sosyolojinin önemi, etkinliği ve yaygınlığı diğer bilim dalları ile ilişkisi içinde ortaya çıkmıştır. Bu yönde bir bakış açısı olmadığı için edebiyattan, tarih, felsefe ve iktisada kadar çeşitli yazılara yer veren dergilerdeki sosyoloji yazıları da kendi niceliği ve toplamıyla ele alınmaktadır. Bir hatırlatma yapalım. Batı’da sosyoloji modern bilim anlayışının bir ürünü olduğu gibi modern bilim anlayışının ortaya çıkmasında da önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye’de sosyolojinin üniversite dışındaki serüveni-ne, diğer toplum bilimleriyle ilişkisine bu açıdan bakılmalıdır. Türkiye’de, Osmanlı dönemi toplum düşüncesi ve dergi ve gazetelerle ilgili çalışmalar genellikle edebiyatçılarımız tarafından (Osmanlıca bilmenin vermiş olduğu kolaylıkla da) yapılmıştır. Bu çalışmalar yanında cemiyetler/dernekler konusunda yapılan çalışmalar daha çok Türkçülük görüşleriyle ilişkili olarak ilgi çekmiştir. Türkiye’de Batılılaşma dönemi/modern bilim tarihi ile ilişkili olarak gündeme getirilmemiştir. Türkiye’de bilim ve sosyoloji tarihi açısından bütün yönleriyle değerlendirilmeleri söz konusu olmamıştır.¹ Bu yayınlar yeni edebiyat anlayışının kaynağı ve kurumsallaşması açısından önemli görülürken sosyologlar Türkiye’de sosyolojinin kurumsallaşması bu yayınlar ve tartışmalar dışında tanımlanma çabasındadır. Sosyolojinin üniversitede kurumsallaşması bu kaynaklardan yararlanmayı gereksiz kılmaktadır. içindedir.² Osmanlı döneminde Muhbir, Maarif Mecmuası, Servet-i Fünun, Mülkiye, Envar-ı Ulum, Meşvered, Ulum-ı İktisadiye ve Felsefe Mecmuası, Terakki, İctihad, Yeni Felsefe, Sebilürreşat, Mecmuası, Bilgi Mecmuası, Türk Yurdu vb. dergiler etrafında çeşitli insan ve toplum bilimleri alanında, edebiyattan tarihe, ilahiyattan pedagojiye çeşitli disiplinlerin işbirliği ve bütünlüğünü amaçlayan canlı bir aktarma-tartışma çabası vardır. Türkiye’de toplum bilimlerinin özelde sosyolojinin birlikte kurumsallaşmasında dergiler ayrı ve özel bir yeri vardır. Bu dergilerin Türk sosyoloji tarihi ve sosyolojinin kurumsallaşması açısından yeterince değerlendirildiğini söylemek güçtür. Bu dergiler Bilim Tarihi, Bilim Sosyolojisi açısından da ayrıca değerlendirmeyi beklemektedir. Türk sosyoloji tarihinin sosyologların eserleri ve üniversitede

¹ Türkiye’de sosyolojinin temel kaynakları bunca yıl geçmesine rağmen günümüz Türkçesine kazandırılmamıştır. Sosyoloji Dergisi, Ulumu İktisadiye ve İctimaiye Dergisi bile yakın bir dönemde çevrilmiştir. Mesele sadece yayınlanması da değildir. Bunların belli sorunlar temelinde ait oldukları çerçeve içinde değerlendirilmeleri gerekir.

² Sosyologlarımız edebiyatçılarımızın bu dergiler üzerine yaptığı çalışmalardan yararlanmalarına rağmen Türkiye’de sosyoloji üniversite kurumsallaşması sonrasında sosyoloji-edebiyat disiplinleri arasında ilişki genellikle her dönem (hiç yoktur dememek için) zayıf kalmıştır.

görev yapan sosyologlarla sınırlandırılması sosyoloji ile ilgili dar bir tavrı belirtmektedir. Bu dergiler ile “Osmanlı İلمي ve Mesleki (çeşitli) Cemiyetleri” arasında bir ilişki söz konusudur. Bu birliktelik gözden uzak tutulmamalıdır. Bilim ve dünya görüşü düzeyinde bir araya gelen çeşitli topluluklar, cemiyetler, dernekler, dergiler gündeme getirdikleri yeni konular yanında herkese açık tartışma, aktarma, ortaklık oluşturma (katılım ve güç sağlama) amaçlı toplantılar da düzenlemekteydiler. Diğer bir deyişle bunların hepsi birden dünya görüşü, bilim, sosyoloji düzeyinde devlet-dışı kurumsallaşmanın özelliğini oluşturmaktadır.

Osmanlı’da dergi, gazetecilik, dernek gibi çevrelerin faaliyetleri resmi düzeyde faaliyet gösteren yeni açılan Batı tarzı okulların, yeni siyasi, askeri kurumların hemen yanı başında olması ve Batı’da öne çıkan siyasi merkezlerde de örgütlenmeleri rastlantı değildir. Osmanlı geleneksel düzeninde de bu yönde devlet ve toplum düzeyinde ikili bir yapı vardır. Geçmişte devlet ve toplum arasında farklılık ve uyum söz konusu olduğu için aralarında bir çelişki, çatışma temelde yoktur. Doğu uygarlık birikimiyle ilişkili bu kurumsallaşmaya rağmen tam bir özdeşleşme söz konusu değildir. Geleneksel düzende padişahlar, sadrazamlar, vezirler, padişah eşleri, şehzadeler, devlet görevlileri devlet dışında çeşitli eğitim kurumları, külliyeler, konaklar, toplum ile ilişkili bağımsız binalar içinde faaliyet gösteren kurumlar, vakıflar aracılığıyla bu bağlantıyı sağlamışlardır. Bunların amaçları, yönetimi, gelir-giderleri, personelleri ile ilgili bilgiler açıktır, vakfiyeler içinde bunlara yer verilmiştir. Batılılaşma sonrası oluşturulan bu yeni kurumların özellikleri farklılık göstermeleri yanında her zaman açık seçik belirtilmiş amaçları söz konusu değildir. Söz gelişi Jön Türkler, İttihat ve Terakki ve benzeri pek çok cemiyet açık faaliyete geçtiklerinde dönemde bile gizliliği temel ilke olarak sürdürmüştür.

Osmanlı’da Batılılaşma döneminde üst düzey yöneticileri iktidara yakın veya muhalif hareketlerin veya çeşitli dergi, topluluk, cemiyet, dernek örgütlerinin oluşmasına maddi ve manevi destek vermişler, katkıda bulunmuşlardır. Devlet de bu örgütlenmeleri denetim altına alma çabasıdadır. Bu topluluklar Batı’da çeşitli devletlerin, elçiliklerin, bilim ve siyasi kuruluşların desteğinden de yararlanmışlardır. Batılılaşma seçimine rağmen yeni siyasetin oturmamışlığı nedeniyle bu yönde bağlantı ve girişimler doğal karşılanmıştır. Devlet yeni açtığı Batı tarzı okullarla yeni kadroların kaynağını oluştururken aynı zamanda Batı’ya kendi gönderdiği öğrenciler aracılığıyla da bu yeni gelişmenin destekçisi konumundadır. Avrupa’ya öğrenim için giden öğrencilere maaş vererek yapıp-ettiklerini takip etme hakkına sahip olmuş-

tur. Ancak yeni girişim ve ilişkilerin denetimini sağlaması ve kendisine yönelik muhalefeti engellemesi söz konusu değildir. Ortaya çıkan cemiyet, dergi, toplantı gibi oluşumların bağımsız kendi binaları ve faaliyeti olmasına değil ama devletle özdeşleşmesine karşı çıkmıştır. Geleneksel Osmanlı düzeninde de Doğu uygarlıklarıyla ilişkili bir oluşum ve eğilim söz konusudur. Çeşitli vakıflar bunun en önemli göstergesidir. Osmanlı uygarlığının cami, saray, sebiller gibi ayrılmaz unsurlarından biri olan kütüphaneler bu yönde kişisel girişimlerle oluşturulmuş vakfiyelerdir. Osmanlı kimliğinin ayrılmaz bir parçası olan Türk müziği de saray merkezli cemiyetler/konaklar/çevreler içinde gelişmiş, yaygınlaşmıştır. Edebiyat, minyatür, din, eğitim-öğretim, spor, yeme içme gibi gündelik yaşamı da kapsayan geniş bir alanda bu tür örgütlenmeler devlet ile toplum uyumunu ve bütünlüğünü sağlamada (yazılı, sözlü) önemli bir rol üstlenmişlerdir. Geleneksel Osmanlı yönetimi/devlet bir yönüyle oluşturduğu uygarlık birikimini bu kurumlar aracılığı ile aktardığı gibi dünya görüşünün ve yaşam tarzının belirlenmesinde, ortaklık sağlamada da toplum güçleriyle ilişkili içinde olmuştur. Çeşitli bilgi biçimleri (edebi, dini, sanatsal, felsefi, bilimsel, gündelik yaşam vb. bilgisi) gibi bu yolla aktarıldığı gibi toplum ilişkileri içinde doğrulanmakta, sınanmakta ve gelişme imkanı bulmaktadır. Vakıf, cemiyet ve benzeri kurumlar geleneksel Osmanlı devlet ve toplum eğitim-öğretim sisteminin, bilgi ve bilim yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır.³ Devlet dışı, doğrudan devletle özdeşleşmeyen ama devletin seçimiyle uyumlu çeşitli vakıflar, cemiyet ve kurumlar üstlendikleri görevlerle zengin bir uygarlık birikimi oluşmuştur. Batılılaşma sonrasında yeni girişimler geçmişte var olan bir geleneğin uzantısıdır.⁴ Batılılaşma öncesinde toplum ve bu kurumlar ile Osmanlı yönetimi/devlet arasında bir uyum söz konusuyken yeni dönemde bu uyum bozulmuştur. Yeni oluşumlar, dergi, gazete, dernek gibi kurumlar yönetime muhalif özellikleriyle öne çıkmıştır. Batılılaşma döneminde devlet dünya görüşü ve siyaset düzeyinde tekeline, denetimini kaybetmiştir. Devletin siyasetine paralel bir biçimde ortaya çıkan görüşleri, arayışları da (ajanlık dışında) reddetmemiş, bilim ve düşünce düzeyinde kendisine bir temel oluşturacağı anlayışıyla desteklemiştir. Osmanlı'da sosyolojisinin devlet-dışında ama yönetimle ilişkili ortaya çıkması, çeşitli başlangıçlara, kurumsallaşmalara sahip olması bu nedenledir.

³ Osmanlı siyasi/devlet olarak tasfiye olduktan sonra da Osmanlı dünya görüşünün varlığını sürdürmesi, toplum içinde etkili olması bu sayede mümkün olmuştur.

⁴ Hangi yönlerden ayrılmışlardır. Bu ayrı bir çalışma konusudur.

Batılılaşma dönemi ilmi cemiyet örgütlenmeleri ile dergicilik birbiri ilişkili aynı faaliyetin iki yönüdür. Bu cemiyet ve dergilerin bazıları Avrupa'da varlık göstermiş, gazete ve dergiler Avrupa'da çeşitli ülkelerde yayınlanmıştır. Londra'da Muhbir ve Hürriyet, Paris'te yayınlanan İttihat ve Ulum, Cenevre'de yayınlanan İnkılab gibi yayınlar kısa bir süre yayınlanmasına rağmen etkili olmuşlardır. Meşrutiyet'le birlikte hem takımlar fazlalaşmış, hem de yayınların artmıştır. Bu yayınlarda kişi veya çeşitli takımların yayınlarında sosyolojisi ile ilişki kurmaları ve ayrışmaları siyasi mücadelenin keskinleşmesiyle birlikte. Özellikle Meşrutiyet sonrasında dergiler etrafında birbirinden farklı çeşitli fikir cereyanları ve zümreler (cemiyetler, dernekler) oluşmuştur. Artık görüşler ve örgütlenmeler birbirinden farklılaşmış, sistematik bir bütünlük ve güç kazanmıştır. Bu dergi ve yayınların, toplum bilimleri ile ilgili olması yanında edebiyat (şiir, öykü, roman, tiyatro) ile de yakından ilişkisi vardır. Bunların en önemli özelliği dönemin sorunlarıyla, savaşlar, bağımsızlık hareketleri, isyanlar, saray içindeki güç dengeleri, iktidar sorunları, müdahaleler, darbeler, siyasi güç çekişmeleriyle doğrudan ilişkili olmaları, yeni görüşlerin ve örgütlenmelerin dayanağı haline gelmeleridir. Gazeteler ve dergiler sadece belli görüşleri oluşturmakta, aktarmada önemli bir rol üstlenmekle kalmamış aynı zamanda toplum içindeki belli güçlerle ilişki kurmak ve böylelikle yönetim üzerinde ağırlık kazanmak ve kendilerine bir dayanak oluşturmak amacıyla da önemsenmiştir. Sosyolojiye olan ilgi de bir başka nedenle değildir. Siyasi düzeyde de bu yönde bir dayanak ve etkinlik amaçlanmıştır.

Tekrar etmekte fayda var. Türkiye'de sosyolojinin gelişmesi ve belli eğilimlerin ortaya çıkmasında geleneksel düşünce geleneğinin etkisi yanında sosyolojinin Osmanlı'ya geliş yıllarında Batı'da sosyolojinin gelişme koşullarından kaynaklanan zaafı, aynı zamanda o dönemde içinde bulunduğumuz koşullar etkili olmuştur. Ancak buna rağmen Türkiye'de sosyolojinin temel özelliği Batı seçiminin savunulmasıdır. Çeşitli açıklamalara rağmen devletin Batı siyasi seçimi sorun değildir. Devletin Batı seçimi ve toplumunda Batı'ya yönelmesi imparatorluğun doğal, kaçınılmaz bir sonucu sayılmaktadır. Ancak devlet Doğu ile ilişkilerinden ve yerinden vazgeçmiş değildir. Devlet siyasi-askeri ayrıcalıkları bütün toplumla paylaşma yanlısı değildir. Ayrıca Batıcılılaşma siyasetinin özelliği nedeniyle yönetim işlerinde görev üstlenen farklı kadrolar, farklı siyasetler olması nedeniyle devlet kendi otoritesini tartışılmaz olarak kabul ettirmekte zorlanmaktadır. Tartışma konusu olan devlet yapısının veya toplumun Batı seçimine uydurulması, yönetimde yer alan kadroların başarısı, başarısızlığı olunca farklı görüşler, farklı başlan-

gıçlar olması da kaçınılmaz olacaktır. Günümüzde de bu eğilimin görünüşü her sosyoloğumuzun her yeni açıklamanın kendisi ile veya bağlı olduğu yeni bir sosyologla, sosyoloji görüşüyle sosyolojiyi başlatmasıdır. Batıcılışma siyasetinde devletin öncülüğü nedeniyle sosyologlarımızın çabaları bu yönde yönetime eklenme, toplumsal güç ve dayanak oluşturma vey muhalefet olmaktan ileri gitmeyecektir.

Sosyologlarımız daha başlangıçta devletin siyasi seçimi ve sorunlarıyla ilişkilidirler. Batı içinde siyasi seçimlerine uygun sosyoloji anlayışının savunucuları olmuşlardır. Devletin Batı siyasi seçimine göre yeniden yapılanması ile Batı'da da aynı dönemde devletin ve toplumun birlikte yeniden yapılanması arasında bağlantı kurmuşlardır. Yeni seçim ve değişiklikler tartışma üstü ve kaçınılmaz görülmesine ve sosyolojinin çok bilimsel görüntüsüne rağmen Batı'da bu konuda birden fazla açıklama ve görüş olması tek bir görüşün benimsenmesini mümkün kılmamıştır. Osmanlı'da sosyolojinin kendisine özgü gelişmesi içinde Fransa'nın ayrı bir yeri vardır.⁵ Osmanlıcı kadrolar kişisel ilişki kuracak kadar çeşitli pozitivist cemiyetlerle yakınlık içindedirler. Ahmet Rıza'nın pozitivist cemiyetlerle yakınlığı bilinmektedir. Prens Sabahattin de Paris'te Demolins ve Descamp ile tanışmış, Le Play'in görüşlerinin temsilciliğini yapmıştır. Türk sosyolojisinde ayrı bir eğilimin temsilcisi görülen Ahmet Cevdet'in Le Bon'la Paris'te dost olduğu belirtilmektedir. Le Bon'un sosyal psikolojiyle ilgili çalışmalarının çevirisini üstlenmiştir. Ahmet Rıza Fransa'da çıkardığı Meşveret gazetesinde, Prens Sabahattin Terakki dergisinde bağlı oldukları sosyoloji anlayışına uygun yayınlar yapmışlardır. Rıza Tevfik Maarif Mecmuasında Spencer sosyolojisi üzerine çeşitli yazılar yayınlamıştır. Yine çeşitli dergiler ve yazılar aracılığı ile Durkheim sosyolojisine de ayrı bir ilgi vardır. Ziya Gökalp artık tanıtmanın ötesinde Durkheim savunucusudur. Batı sosyoloji tartışmaları Fransa aracılığıyla aktarılmış, tanıtılmış, Türkiye'de belli başlı sosyoloji akımları (Le Play, Spencer, Durkheim) bu yolla oluşmuştur.

Osmanlı aydınları ve mültecileri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ağırlık kazanmak üzere sadece sosyoloji alanında değil, bununla birlikte iktisattan hukuka, antropolojiden psikolojiye, edebiyattan felsefeye kadar çeşitli

⁵ Fransa XIX. yüzyılda yeryüzünde kurulu dengeyi tartışma konusu yapmış, kurulu dengeden hoşnut olmayan ve bu yönde çeşitli imkanlarını zorlamaya çalışan Osmanlı Fransa'ya yakınlık duymuştur. Fransa yeni bir düzen değişikliği yaratmamıştır, ancak verili dengeye muhalefetten de vazgeçmemiştir. Osmanlı yönetimi Fransa ile ittifaktan uzaklaşırken Osmanlı yönetimi dışında kalan muhalifler Fransa'ya özel bir ilgi duymuşlardır.

toplum bilimleri alanında yaptıkları çevirileri dergilerinde yayınlamaya girişmişlerdir. Batı düşüncesinin çeşitli biçimleri tercüme ve alıntılar yoluyla tanıtılmaya çalışılmaktadır. Osmanlı'da devlet bu çalışmalardan yararlanmakta, Batı'da ortaya çıkan gelişmeleri anında ve yakından takip etmektedir. Batı düşüncesi ve sosyolojiye olan ilginin resmi düzeyde (üniversite düzeyinde) kurumsallaşmaması Osmanlı'nın arayış çabasıyla ilgilidir. Batı ile ilişkilerde kendi denetiminde, öncülüğünde bir ilişki söz konusu olmadığından devlet-dışı ortaya çıkan bağımsız çeşitli ilişki ve arayışlardan faydalanmaya çalışmaktadır. Osmanlı Batı'da ortaya çıkan yeni görüşleri, gelişme ve uygulamaları bu yolla kendi sistemi içinde değerlendirmektedir. Bu anlamda Batı'da ortaya çıkan yeni açıklamalarla, toplum bilimleriyle bir gecikme olmadan ilişki kurulmuştur. Ancak Batı düşünce sistemini almaktan veya bakış açısını oluşturan temel nitelikleri resmi düzeyde benimsemekten, kurumsallaştırmaktan kaçınmıştır. Batılılaşma dönemi devlet yönetimi ve eğitim anlayışı geçmişte olduğu gibi "nizam-denge" anlayışına dayalıdır. Ancak asrileşme, yenileşme, Avrupalılaşma (terakki/ilerleme, devrim) çabası ile nizam-denge ilkesini uzlaştırmak, dünya ölçüsünde devrimci-denge-nizam sağlamak mümkün olmamıştır. Batı dünya egemenliğine rağmen Batı içinde de farklı açıklamalar, toplumlar arasında ve toplum içinde çelişki ve çatışmalar vardır. Türkiye'de sosyoloji bu koşullar altında zorunlu olarak bu günlük siyasi çekişme içine sürüklenmiştir. Devlet bu tartışmalar üstünde kendini görmekte, en azından çekişme ve çatışma içinde kendisini tanımlamak istememektedir. Arayış ve tartışma çabasına zorunlu olarak bütün toplum güçlerinin katılmasını, katkı vermesini beklemektedir. Gazete ve dergi yayıncılığı, cemiyet örgütlenmesi, açık-gizli toplantılar, örgütlenmeler bu arayış ve tartışmanın, yeni bir anlayış ve güç oluşturma çabasının ifadesidir.

Geleneksel Osmanlı düzeninde yönetimin belli bilgilerin oluşmasında, yaygınlaştırılmasında ve uygulanmasında çeşitli yazılı aktarım biçimleri söz konusudur. Bunlar dünya siyasetini elinde tutmanın veya Doğu-Batı ilişkilerinde kendine bağlı bir yer ve tutumun ürünüdür. Fermanlar, ahitnameler, beratlar, resmi tarihçilik, çeşitli risaleler, belgeler, telif veya tercüme kitaplar, minyatürler, edebiyat, şerhler, hamişler vb. toplumla ilişki kurmanın, yapıp-ettiklerini paylaşmanın bir yoludur. XIX. yüzyıldan itibaren sarayla ilgili haberler, anlaşmalar vb. gibi çeşitli kayıtların alınmasında gazete ve dergi gibi süreli yayınlar öne çıkmıştır. Giderek resmi düzeyde gazete, dergi gibi yayınlar yanında özel kişilere veya çevrelere ait bir yayıncılık söz konusudur. XIX. yüzyılda Batılılaşma seçimi yönünde resmi siyasete ve dünya görüşüne paralel belli kişi ve çevrelerle ilişkili (devlet-dışı) gazete ve dergi yayıncılığı-

nın en önemli özelliği muhalif bir nitelik taşımasıdır. Bu yönde Batılılaşma döneminde içerde-dışarda yaygın ve etkili bir dergi yayıncılığı söz konusudur. Meşrutiyet sonrasında özellikle büyük bir çeşitlilik ve tartışma vardır. Bu yayınlar etrafında yönetim dışı fakat yönetime aday çeşitli cemiyetler/dernekler söz konusudur. Dost toplulukları, cemiyetler, çeşitli akımlar kişisel girişimlerle ama saraydan, yönetimden bazı kişilerin desteğiyle kurulmuştur. Osmanlı'nın Batı ile ilişkilerde farklılıklar, Batı içindeki farklı devletlerin birbirleriyle ilişkisindeki çelişkiler cemaat ve takımları giderek birbirinden farklılaştırmış, kendi içinde kemikleştirmiştir. Esas amaç yönetime gelmek olduğu için kimi zaman birbirlerine muhalefet etmek yerine, takımlar koalisyonu biçiminde, doğrudan Batı ile kurduğu ilişkilerle güç kazanmak çabasıdadırlar. Batı içinde etkili olmak, bağlantıları olmak bu nedenle önemlidir. Böylece hem kendilerini öne çıkarmak, hem de devlete muhalefet ederek bir yere gelmek mümkün olmaktadır. Ancak Batı içinde önemsenmeleri için toplum içinde de bir güçleri olması gerekmektedir. Jön Türkler daha başlangıçta kendi siyasi görüşleriyle cemiyetin program ilkelerini bütünleştirme çabası içindedir. Toplum içinde içtimai eserler okuma alışkanlığı yaratmak, Batı ülkelerine karşı Osmanlı hakkını korumak, cemiyetler ve komiteler kurarak programlarını uygulama koyma, devletin/padişahın otoritesini sınırlama çabasıyla kendilerine dayanak yaratmak istemektedirler. Osmanlıya muhalefet eden İttihat ve Terakki gibi onlardan ayrı düşen Prens Sabahattin de Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu cemiyet örgütlenmeleri devlete muhalif örgütlenmenin temeli olduğu gibi sonrasında siyasi parti örgütlenmelerinin hatta daha sonra iktidara el koyarak kendilerini devlet ve toplumla özdeşleştirmekten de çekinmeyecektir. Ancak İttihat ve Terakki iktidara devlete el koyması öncesinde cemiyet olarak kalmakta ısrar etmiş, zorunlu olarak siyasi partiye dönüşmüştür.

Batılılaşma sonrası ortaya çıkan devlete muhalif yeni bürokrat-kadrolar erken bir dönemde Batı düşüncesinin bir parçası olan modern bilime ve sosyolojiye ilgi göstermişlerdir.⁶ Yönetimde yer bulamayan kadrolar devlete

⁶ Türkiye'de yenileşme/Batılılaşma dönemi toplum düşüncesi ile sosyoloji birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu yönde bir iççelik de vardır. Bu nedenle sadece sosyoloji başlığı ile de sınırlanmak gerekir. Hem bu konuda toplu bir literatürü vermesi hem de siyaset, sosyoloji, edebiyat, güzel sanatlar, tarih, hukuk, eğitim, din, felsefe, ahlak, ideoloji gibi çeşitlik başlıklara ayırması açısından Bedri Mermutlu'nun yaptığı bir bibliyografya çalışmasını (Bedri Mermutlu, *Türk Sosyal Düşünce Bibliyografyası, 1729-1928*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2008) hatırlatalım. Bu alanlar Türkiye'de yenileşmenin yönünü de göstermektedir. Sosyoloji bu bütünlüğü sağlayabildiği ölçüde etkili ve önemli olmuştur.

muhalefet etmektedirler, ancak Osmanlı'nın/devletin engel olduğu gelişmelerin ne olduğunu açıklamada güçlükle karşılaşmışlardır. Ne devletin, ne de toplumun yeni gelişmelere engel olması söz konusu değildir. Osmanlı siyasetinin, devletin ve toplumun yerini alabilecek, aşabilecek yeni bir güç ve çözümün varlığı tartışmalıdır. Yeni kadrolar muhalefet etseler de yapılan Batı siyasi seçimin dışına çıkamamışlardır. Devlete sınırlayacak bir gücü ancak devlet, toplum dışında Batılı çeşitli siyasi güçlere dayalı olarak yapmak durumunda kalmışlardır. Yeni bir dünya görüşüne, sosyolojiye de bu yönüyle ilgi göstermişlerdir. Kendilerine, topluma, tarihe dayalı bağımsız yeni bir güç ve görüş yaratamamışlardır. Bilime, bilimin (veya Batı'nın) evrenselliği görüşüne bağlanarak ("ulum ve fünün"un üstünlüğü) toplumdan, koşullardan, tarihten "bağımsızlaşmak" istemeleri bu nedenledir.⁷ Bu eleştiriler devleti sınırlandırma, kendilerini ve bağlandıkları güçleri öne çıkarma çabasının ötesine geçmemiştir. Türkiye'de karşılaşılan sorunlara bir açıklama ve çözüm çabasından önce ve bu yönde bir çabaya girilmeden çeşitli konularda Batı açıklamalarına üstünlük vererek kesin yargılarda bulunmak doğal görülmüştür. Ayrıca sorun olmayan konularda bilim övgüsüyle özel bir ilgi duyularak tutkulu bir araştırmacılığa, bilgiçliğe dönüşen bir tavır da görülmektedir. Türkiye önemli sorunlar yaşarken elbet bu sorunlara kayıtsız kalmak mümkün olmamaktadır. Ancak yönetime karşı muhalefet aktarıcı, tanıtıcı olmaktan çıkamamıştır. Devletin başarısızlığından söz edildiği alanlarda onun yerini alacak güçlerin başarısı tartışmalıdır. Bu yönde girişimler Batı'nın yönetime baskısını kolaylaştırması yanında, yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı Batı seçiminden devletin bu zaafına rağmen, yeni bir alternatif yaratamadığı için vazgeçememiştir. Devletin Batı seçimine paralel olarak ortaya çıkan yeni girişim ve hareketler yeni siyasetin oluşturulması çabasında kendilerine toplum içinde bir dayanak bulmada ve yaratmada karşılaştıkları güçlük nedeniyle sosyolojiye ilgi göstermişlerdir. Bu ilgi dünyanın yeniden biçimlenmesi içinde anlam kazanmıştır.

Türkiye'de sosyolojinin Batıcılığa ile başlayan bir serüveni vardır. Sosyolojinin resmi dünya görüşü olması ve üniversite kurumsallaşması yeni bir başlangıcı belirtmek açısından önemlidir. Türkiye'de Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in ilk sosyologlarımız ve sosyolojinin kurucusu olduğu konusun-

⁷ Bu ayrışma bilim/ilerleme taraftarı yeni kadrolar ile geleneksel kadrolar arasında ayrım olarak uzun zaman tanımlandı. Batıcı yeni kadrolar arasındaki çekişmede de bu yönde karşı tarafı mahkum etme çabası geçerliliğini korudu.

da bir görüş birliği bulunmaktadır. Her ikisi de görüşlerini üniversite dışında geliştirmişlerdir. Ancak Türkiye’de sosyoloji Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin ile başlamamıştır. Her ikisinin de önemi, öncülüğü üniversitede sosyoloji eğitim-öğretim görevlerinden değil bağlı oldukları siyasetle ilişkili olarak sosyoloji kuramı sahibi olmalarından kaynaklanmıştır. Bütün bu çabalarına karşın yine de Batılı sosyoloji anlayışının Türkiye’de tanıtıcı ve sözcülüğünü de yaptıklarını söylemek gerekir. Ancak kendilerini daha önce sosyolojiden söz etmiş, Batı sosyolojisini tanıtmaya çabasına girmiş Osmanlı düşünürlerinden ayırmak gerekir. Her iki sosyoloğumuzda Türk toplumunun sorunları üzerinde düşünmüş iki farklı siyasi akımın temsilciliğini yapmışlardır. Kuram sahibi diyemsek de bağlı oldukları siyasi seçimle ilgili sorumlulukları gereği sistem sahibi sosyologlar olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu durumu Osmanlı’nın koşulları çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Savundukları sosyoloji akımlarının söz konusu olan bu siyasi eğilimle bütünleşmesi sonucu hem sistem sahibi olma gereğini duymuşlar hem de bu yönleriyle izleyicileri olmuş, görüşleri süreklilik kazanabilmiştir. Ziya Gökalp’in ilk defa sosyoloji öğreticisi olarak İttihat ve Terakki siyaset okulunda ders vermiştir. İttihat ve Terakki’nin iktidara gelmesiyle yeni koşullar gereği toplum ideolojisini oluşturma görevi yüklenmesiyle Türkiye’de sosyolojinin serüveninde bir değişiklik olmuştur. Ancak bu el koyma Osmanlı’da çizgi-dışı bir durumdur. Ziya Gökalp’in sosyoloji bölümünün kuruculuğunu üstlenmesi yanında ayrıca bir dönem üniversitede öğreticiliği de vardır. Türkiye dünyada ilk sosyoloji kürsüsünü kuran, devlet düzeyinde sosyolojiye sahip çıkan nadir ülkelerden biridir. Yine dünyada ilk sosyoloji enstitüsü Ziya Gökalp tarafından kurulmuştur. Yayınladığı Sosyoloji Dergisi Türkiye’de halen de yayını sürdürülen en eski dergilerden biridir. Bu gelişmeler içinde Türk düşünce tarihi içinde sosyoloji kendine bağlı özel bir rol üstlenmiştir. Prens Sabahattin Türkiye önemli sorunlarla karşı karşıyayken bağlı olduğu Le Play okulunun aktarıcısı, tanıtıcısı olmaktan çıkamamıştır. Buna karşılık Ziya Gökalp sosyolojinin Türkiye’nin yaşadığı olaylarla bağlantı kurmuştur.

Ziya Gökalp ile ilgili sadece ilk sosyoloji bölümünden, dünyada ilk sosyoloji enstitüsünden, en eski sosyoloji dergilerden birinden, Durkheim ile ilişkisinden, öğreticiliğinden söz ettiğimizde bunlardan günümüze bir iz ve söz kaldığından söz etmek mümkün değildir. En azından bu konularda görüşleri açısından süreklilik yoktur. Buna karşılık Ziya Gökalp önemini sürdürmekte, hem Osmanlı geçmişini önemsemeyenler, hem de Osmanlı sonrası değişimlere yakınlık duymayanlar tarafından saygıyla anılmaktadır. Yurt dışına çıkmamıştır, ama Batı ile ilgili önemli değerlendirmelere sahiptir, ayrıca

kusursuz Fransızcasıyla Batı düşüncesini de anında ulaşabilmektedir. O'na esas üstünlük kazandıran Türkiye'de siyasi konumudur. Ziya Gökalp'in görüşleri, yazdıkları hale önemsenmekte, Türk sosyolojisine kazandırdığı yeni eğilim varlığını sürdürmektedir. Türk toplum ve tarihine yön veren ve Ziya Gökalp'in açıklamaya koşulduğu çözüm bekleyen sorunlar (Batılılaşma, Türkçülük, kültür ve uygarlık, devlet-toplum ilişkisi, mefkure vb.) günümüzde de önemini korumaktadır. Ziya Gökalp'in açıklamalarını tümüyle benimseme imkanı yoktur. Gökalp'in övgüsüne koşulanlar yanında, çeşitli kişiler tarafından yöneltilen haklı eleştiriler de bulunmaktadır. Ancak Ziya Gökalp çoğu konuda çeşitli konuları tartışmaya açan ilk düşünürlerimizden birisidir. Ziya Gökalp'in savunduğu Türkçülük Osmanlı döneminde ortaya çıkmış, Osmanlı sonrasında da belli bir değişikliğe uğrasa da sonrasında da etkilidir. Müterke döneminde Prens Sabahattin İstanbul'a dönüp "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir" kitabını yayınlarken, Ziya Gökalp üniversitede tutuklanıp Bekirağa Bölüğüne hapsedilmiştir. Ama açıklama çabasıdan vazgeçmemiştir. Türkçülük Osmanlı'da mümkün olan dış siyaset olanaklarından biri olarak önemsenirken, Cumhuriyet döneminde iç siyasete yönelik bir nitelik kazanarak yeni toplum kimliğimizin temeli olmuştur. Ziya Gökalp her iki dönemde de yeni gelişmelere ayak uyduran hakim eğilimin sözcüsüdür. Türk toplum düşüncesi içinde kendisine bağlı önemli ve ayrı bir yeri vardır. Osmanlı tasfiye edilmiştir ama Cumhuriyet XIX. yüzyılda başlayan yenileşme siyasetinin mirasçısıdır. Ziya Gökalp Osmanlı yenileşme akımının Mustafa Reşit Paşadan Mithat Paşa ve Namık Kemallere kadar olan çizginin mirasçısı olduğu gibi yeni devletin kurucusu Atatürk'ün de "fikir babam" dediği bir düşünürümüzdür. Her iki dönem arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Etkisi zorlama bir etki değildir. Üniversite ve sosyoloji bölümüyle de sınırlı değildir.

Ziya Gökalp'in görüşleri, düşünce serüveni son dönem yaşadığımız sorunlarla içiçedir. Osmanlılığı sürdürmenin zorlukları yeni bir siyaset ve dünya görüşünü oluşturmayı zorunlu kıldığı gibi toplum varlığını/kimliğini de birlikte tanımlamayı gerektirmiştir. İttihat ve Terakki Osmanlılık siyasetine sırt çevirse bile Osmanlı imparatorluğundan vazgeçmemiştir. Osmanlı siyasetinin bir dünya siyaseti olması onun yerini alacak yeni siyasetin ve dünya görüşünün de toplumlararası ilişkiler içinde tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu siyasetin diğer bir özelliği Batılılaşma seçiminden vazgeçmeden Batı ile uyuşmamızı sağlaması yanında kimliğimizi de temellendirmesi beklenecektir. Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak, kültür ve uygarlık ayrımı gibi görüşler daha sonrasında Osmanlı'yı sürdürmek mümkün olmayınca

Türkçülüğün Esasları'ndan söz edilmesi Türk toplum tarihinin sorunları ve serüveniyle ilişkilidir. Osmanlı imparatorluğunun sonrasında yeni devletin korunması, önce dış siyaset alanında, sonrasında iç siyasetin ifadesi olan Türkçülüğü savunmacı, korumacı bir çizgiye itmiştir. Her iki dönemde de Ziya Gökalp siyasetin sorunları içinde görüşlerini biçimlendirmiştir. Bu açıklamalar ne yapmamız gerektiği yanında, neden vazgeçmemiz ve neyi korumamız gerektiğini de göstermektedir.

Batı'da ve Türkiye'de sosyoloji başlangıçta geleneksel dünya görüşünün ve resmi kurumlar dışında gelişmiş, daha sonra devlet düzeyinde benimsenerek bir bilim olarak üniversitede yer almıştır. Batı'da sosyolojinin öncüleri, kurucuları olarak adlandırılan Saint Simon, A. Comte, Marx görüşlerini üniversite dışında geliştirmişlerdir. Sosyolojinin üniversite yer alması XX. yüzyıl başındadır. Batı içi çelişki ve çıkarlardan hiçbirini reddetmeden birlikte düzen içinde tartışılması amaçlanmaktadır. Türkiye'de de sosyoloji devlet ve toplum örgütlenmesi ile sıkı bir bağ kurma çabasıdadır. Türkiye'de sosyolojinin gelişmesinde resmi kurumlar dışında zengin, çeşitli kurumsallaşma biçimlenmeleri söz konusudur. Türkiye'de sosyoloji denince aklımıza ilk gelen (başlangıcı değil) ve birbirlerine karşıt görüşleriyle tanınan Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp görüşlerini üniversite dışında, cemiyet, dernek, dergi, siyasi parti gibi çeşitli kurumsal örgütlenmeler içinde ve devlete muhalif tartışmalar içinde geliştirmişlerdir. Prens Sabahattin ve çoğunlukla izleyicileri bilinçli bir seçimle üniversite dışında etkinliğini geliştirmeye çalışırken, Ziya Gökalp'te ancak kısa bir dönem ve İttihat ve Terakki'nin zorunlu bir görevlendirmesi nedeniyle üniversitede görev almış (tutuklanmasıyla zorunlu olarak da bırakmış), buna karşılık Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında üniversitede görev almamıştır. Batı'da da sosyoloji, antropoloji, arkeoloji, iktisat gibi toplum bilimleri yanında biyolojiden kimyaya kadar pek çok doğa bilimi de geleneksel kurumlar veya üniversite dışında gelişmiştir. Türkiye'de sosyolojinin İstanbul Üniversitesinde kurumsallaşması öncesinde diğer toplum bilimleri ve toplum düşüncesi ile ilişkili canlı bir geçmişi vardır. Osmanlı'dan cumhuriyete geçişte de de bu yönde bir süreklilik ve bütünlük önemsenmiştir. Batı'da ve Türkiye sosyolojide esas canlılık, tartışma, dinamizm üniversitede kurumsallaşması öncesindedir. Elbette sosyoloji açıklamalarına devlet/resmi düzeyde sahip çıkılması önemlidir. Bunun da bir açıklaması olmalıdır. Bilimin başlangıcı ve gelişmesini, örgütlenmesi ve etkinlik kazanmasını mutlaka resmi düzeyde kabul edilmesine indirgememek gerekir. Sosyologların belli görüşleri mutlaklaştırarak, üniversitede kendileri resmi görüş/devlet ile özdeşleştirerek uzmanlık adına toplumdaki kopmaları, "kendilerini "toplum

doktoru”, toplum mühendisi” olarak görmeleri, kendi görüşleri dışındaki dışlamaları aslında sosyolojiye ne kadar yabancılaştıklarını göstermektedir. Bilimin/sosyolojinin örgütlenmesi ile toplumun örgütlenmesi birliktedir. Mutlak çözümler ve mutlak görüşler yoktur. Bilimin bu yönde örgütlenmesi ve etkinlik kazanması için resmi düzeyde kabul edilmesi koşulların bir gereği olarak önemli olmaktadır. Bu birliktelik sağlanamadığında sosyoloji anlayışının devlet düzeyinde resmîyet kazanması, mutlaklaşması, bilim ve toplum örgütlenmesi önünde bir engele ve zora/baskıya dönüşebilmektedir.⁸ Bilim örgütlenmesini üniversite düzeyinde kurumsallaşma ve bu yönde bir serüven olarak ele almak (dar bir bakış açısı olduğu gibi) çoğu zaman resmi anlayışın ve işleyişin dondurulmasına, savunması ve övgüsüne dönüşmektedir. Önce bu anlayışın eleştirilmesi gerekir.

⁸ Sosyologların üniversitede kendileri resmi görüş/devlet ile özdeşleştirerek uzmanlık adına toplumdaki kopmaları, kendilerini “toplum doktoru”, “toplum mühendisi” olarak görmeleri aslında sosyolojiye ne kadar yabancılaştıklarını göstermektedir.